

УДК 343.985 : 343.147

Ю.А. Чаплинська, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ (ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

Висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого експерименту, проаналізовано наявні в юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновано організаційні заходи і тактичні прийоми проведення слідчої дії.

Ключові слова: слідчий експеримент, організація, організаційне забезпечення, тактичні прийоми, відтворення.

Освещены актуальные проблемы проведения следственного эксперимента, проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены организационные мероприятия и тактические приемы проведения следственного действия.

This scientific article is about treatment of the actual problem questions of carrying out of investigatory experiment.

The author have analyzed the points of view available in the legal literature on these questions and offered the tactical method of carrying out of investigatory actio.

Під час розслідування злочинів, особливо тяжких (умисних вбивств, розбійних нападів, вимагань, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток тощо), нерідко виникає потреба (крім перевірки та уточнення показань підозрюваних і обвинувачених) проведення окремих експериментально-дослідницьких дій, спрямованих на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, здійснення нею конкретних дій, наявності або відсутності певних вмінь і навичок тощо. Такі експериментальні дослідження виконуються шляхом проведення слідчого експерименту.

Вивчення кримінальних справ (367) та опитування співробітників слідчих підрозділів (289) свідчать, що така слідча дія проводилася лише у 4 % загальної кількості справ; у 23 % вона, хоча й була вочевидь необхідна, проте під час досудового розслідування не проводилася, що, зрозуміло, певною мірою знижує якість проведення досудового слідства. Потребують також удосконалення й організаційно-підготовчі та тактичні заходи проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики, на що вказали 48 % опитаних слідчих.

Таким чином, активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних справ та інші чинники зумовлюють важливе

організаційно-тактичне значення слідчого експерименту. Ефективне проведення цієї слідчої дії багато в чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у правоохоронній практиці.

Отже, актуальність цієї статті зумовлена недостатньою науковою розробленістю і великою практичною значущістю системи організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчих дій, зокрема слідчого експерименту, яка може бути використана у слідчій, оперативно-розшуковій і судово-експертній практиці.

Загальну тактику проведення відтворення обстановки й обставин події у вигляді слідчого експерименту доволі повно висвітлили у криміналістичній літературі вчені-криміналісти та процесуалісти. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого експерименту зробили Л.Е. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'яничков, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Сірко, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Ш.Ш. Ярамиш'ян та багато інших. Зважаючи на доволі широке застосування у правоохоронній практиці цієї слідчої дії (як розповсюдженого способу збирання фактичних даних), значущість проведених наукових досліджень безсумнівна. Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики, що і є метою цієї статті.

Як відомо, слідчий експеримент — це окрема слідча дія, яка проводиться з метою перевірки можливості і способу вчинення (за певних умов) тих чи інших дій. Загалом експеримент (від лат. слова *experimentum* — іспит, дослідження) — це штучна систематична зміна умов явища, що перебуває під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами. Слідчий експеримент потрібно відрізняти від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, що використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Зазначена слідча дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, спростувати які підозрюваним (обвинуваченим) буває доволі складно. Тому слідчий експеримент є необхідним, а часто-густо незамінним способом перевірки та отримання нових доказів.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, не на перших етапах досудового розслідування. Однак, на думку С.І. Новикова та Ш.Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані з видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [1, с. 10]. У таких випадках слідчий експеримент слід проводити у системі першочергових слідчих дій.

Отже, слідчий експеримент — це пізнавальна слідча дія, суть якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних зі встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування певних фактів, що мають значення для кримінальної справи [2, с. 5].

На думку І.М. Лузгіна, суть експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей,

або шляхом зміни процесу у певному напрямі. Змістом цього методу є будь-які випробування, за допомогою яких виокремлюють явище, що цікавить, з різноманіття інших і пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування у схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому [3].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється суттю і суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому самому місці. Під час слідчого експерименту, навпаки, дослідні дії складають його суть і є методом одержання та перевірки інформації. Експеримент може бути проведено і за відсутності особи, чиї показання перевіряються, при цьому у деяких випадках проведення його на тому самому місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [4, с. 225].

До основних завдань слідчого експерименту належать:

- встановлення точного механізму вчинення злочину;
- перевірка висунутих слідчих версій;
- виявлення причин і умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину;
- перевірка та уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій;
- отримання нових доказів;
- встановлення та усунення розбіжностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих;
- визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину тощо.

Результати вивчення кримінальних справ дозволяють дійти висновку, що у правоохоронній практиці проводяться такі види слідчих експериментів:

- встановлення можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища;
- встановлення можливості існування якого-небудь факту чи явища;
- встановлення наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь і навичок;
- встановлення можливості вчинення тих чи інших дій за визначений час;
- встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів;
- встановлення меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство.

Як свідчать результати узагальнення правоохоронної практики, є такі основні тактичні умови проведення слідчого експерименту.

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, в яких відбувалася подія, факт або явище.

Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях, де відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні та кліматичні умови, освітлення, тривалість, темп і послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню, тощо. Насамперед це стосується випадків перевірки можливості спостереження або

сприймання якого-небудь факту (явища), існування якого-небудь факту (явища), здійснення якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів.

Слідчий має штучно створити обстановку, яка спонукатиме особу добровільно виконувати дії, що розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови тощо [5, с. 394]. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до її реконструкції. При цьому реконструюється не вся обстановка, а окремі її елементи, які є важливими для дослідів.

2. Використання під час експерименту тих самих приладів, механізмів, пристроїв і матеріалів, що використовувалися під час злочинної події.

Використовуючи під час проведення дослідницьких дій (випробувань) такі самі прилади, механізми, пристрої та матеріали, що і під час вчинення злочинів, слід пам'ятати, що недоцільно використовувати об'єкти, які є речовими доказами за кримінальною справою, через можливість їх знищення або пошкодження. За неможливості використання зазначених об'єктів у експерименті слідчий може застосувати предмети-аналоги або натурні макети. Такий прийом може певним чином вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час вчинення злочинів, що сприятиме їх щирому зізнанню.

На думку В.О. Коновалової та Ф.В. Хоменка, макетування створює емоційне налаштування і сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можна використати для з'ясування обставин, що мають значення у справі, а також робить результати більш переконливими [6, с. 10—16; 7, с. 30—34].

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, небезпечних для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

3. Неодноразове та поетапне (стадійне) проведення дослідів і повторення випробувальних дій у змінних умовах.

Усі дослідницькі дії повинні проводитися неодноразово і в різних умовах з метою забезпечення достовірності та унеможливлення отримання випадкових результатів (наприклад, під час встановлення можливості сприймати об'єкти мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту).

Отже, головною метою неодноразового повторення дослідницьких дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Проводити дослідження необхідно поетапно, тобто всю досліджувану подію поділити на певні етапи і за кожним етапом проводити окреме дослідження. Результати проведення усіх досліджень слід об'єднувати, що дозволить слідчому отримати уявлення про всю подію в цілому. Поетапне проведення слідчого експерименту можливе за умови, якщо це не впливає на загальний темп його проведення.

4. Обмежена кількість учасників слідчої дії та проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих з тими, що

мали місце насправді (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо).

Варто зазначити, що усі експериментальні дії та випробування, які застосовують під час слідчої дії, не повинні межувати з учиненням нового аналогічного злочину. Хоча, на думку Є.І. Макаренка, вони інколи можуть бути пов'язані із спричиненням виправданого незначного матеріального збитку (наприклад, під час проведення експериментальних випробувань технічних виробів на міцність) [8].

5. Залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту. Проведення анкетування та опитування працівників слідчих підрозділів дозволяє дійти висновку, що підозрювані та обвинувачені залучалися до експериментальних дій у 89 % випадків. Також чіткіше відтворити ті чи інші обставини події може залучення свідків і потерпілих.

6. Проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо, тобто у тих випадках, коли виникає потреба проведення слідчого експерименту з кількома підозрюваними або обвинуваченими (наприклад, затримано кілька членів організованого злочинного угруповання), слідчий має провести дослідницькі дії з кожною особою окремо.

Не можна погодитися з думкою Н.І. Гуковської та В.Ю. Шепітька, які допускають проведення слідчого експерименту за участю усіх обвинувачених одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [9, с. 36; 10, с. 328], адже проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій і дій. Крім того, пояснення одного учасника експерименту матимуть навідний характер стосовно інших. Зазначений тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливу їх один на одного.

Крім того, не рекомендується проводити досліди за участю слідчого або понятних. Якщо немає можливості залучити до проведення експерименту особу, яка вчинила злочин (вона, наприклад, перебуває у розшуку, переховується від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), можна залучити інших осіб (статистів), схожих за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваними, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів.

Зазначені тактичні умови слідчого експерименту, на думку Р.С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, які може застосовувати слідчий під час розслідування злочинів [11, с. 80].

Слід також зазначити, що під час розслідування багатоепізодних кримінальних справ, складних злочинів, особливо тих, які вчиняються організованими злочинними угрупованнями та злочинними організаціями і мають масштабний (територіально) характер, відтворення обстановки і обставин події (у вигляді слідчого експерименту) ускладнюється за всіма виявленими епізодами злочинної діяльності і не лише через дефіцит часу, але й через недостатність необхідних сил і засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю слідчу дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінальної справи епізодів злочинної діяльності групи, а за іншими епізодами — обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення, графіки, діаграми), власноруч виконані злочинцями, в яких відображаються усі суттєві риси та особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення ретельно перевіряються

показаннями потерпілих, свідків, співучасників злочинної діяльності. Однак ця рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках [12, с. 425].

Таким чином, слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки у ньому бере участь велика кількість осіб. Проте результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, особливо за їх відмови від раніше наданих показань або у випадку смерті. Зрозуміло, що якісне та ефективне проведення слідчого експерименту вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів і комбінацій, що не тільки дозволить одержати правдиві показання, а й та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Список використаної літератури

1. Новиков С.И. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учеб. пособ. / С.И. Новиков, Ш.Ш. Ярамышьян. — К. : КВШ МВД СССР, 1986. — 84 с.
2. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Р.С. Белкин. — М. : Юрид. лит., 1964. — 230 с.
3. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгин. — М., 1973.
4. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. / М.В. Салтевський. — Харків : Консум, 2001. — Ч. 2. — 528 с.
5. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
6. Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента / В.Е. Коновалова // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1976. — № 12. — С. 10—16.
7. Хоменко Ф.В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події / Ф.В. Хоменко // Радянське право. — 1968. — № 11. — С. 30—34.
8. Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту : лекція / Є.І. Макаренко. — Дніпропетровськ : Юридична академія МВС, 2004.
9. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей) / Н.И. Гуковская. — М. : Госюриздат, 1958. — 95 с.
10. Криміналістика : підруч. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / [Глібоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. — 684 с.
11. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Р.С. Белкин ; под ред. А.И. Винберга. — М., 1959.
12. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / К.О. Чаплинський. — Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внут. справ ; Ліра ЛТД, 2011. — 496 с.